

Berichten & verslagen

Studiedag 'Heilig en profaan', Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam 11 februari 1994

Naar aanleiding van het verschijnen van het boek *Heilig en profaan. 1000 Laat-middeleeuwse insignes uit de collectie H.J.E. van Beuningen* (ed. H.J.E. van Beuningen en A.M. Koldewey, Cothen 1994) en ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling in het Rotterdamse Museum Boymans-van Beuningen werd een drukbezochte studiedag gehouden waar deze middeleeuwse metalen *buttons* vanuit verschillende gezichtspunten werden belicht. Na een ontvangst door conservator Alexandra van Dongen, die tevens verantwoordelijk was voor de expositie, memoreerde collectionneur H.J.E. van Beuningen hoe zijn insignes-verzameling aanvankelijk heel aarzelend, en later in hoog tempo tot stand kwam. Jos Koldewey (KUN) gaf vervolgens een overzicht van de stand van zaken op dit gebied. Opmerkelijk is dat de profane, veelal scabreuze, insignes pas de laatste jaren meer in de belangstelling zijn gekomen hoewel ze reeds in de negentiende eeuw zijn aangetroffen, bijvoorbeeld in de Seine. Men wist met deze tot voor kort als 'aanstootgevend' beschouwde objecten kennelijk niet goed raad, in tegenstelling tot de pelgrimsinsignes. Bij wijze van literaire parallel ging Jaap van Os (RUG) nader in op dertiende-eeuwse erotische *fabliaux*. In dit middeleeuwse genre van de lach met korte verhalen in versvorm, overgeleverd in 43 handschriften, treffen we dezelfde scabreuze ingrediënten aan als op de insignes. In aansluiting hierop belichtte Jan Bedaux (VU) de aanwezigheid van afbeeldingen van insignes in de marges van handschriften. De teksten werden zijns inziens op deze wijze als het ware socio-biologisch (met parallellen uit de dierenwereld) gemarkeerd en afgebakend waarbij tevens een apotropaeïsche betekenis niet uitgesloten is. Ter afsluiting van het ochtendprogramma behandelde de samensteller van de tentoonstelling het voorkomen van gebruiksvoorwerpen op insignes, met andere woorden: de tekens als iconografische bron voor de materiële cultuur.

Na het intensieve ochtendprogramma bood de lange pauze ampel gelegenheid de tentoonstelling van de ongekend rijke collectie (bedevaart-)insignes te bekijken. Topstukken als het door de Koninklijke Bibliotheek aangekochte handschrift met ingenaaide insignes waren daar, in het echt, pas goed te bekijken. Interessant was ook de presentatie van met sexuele symboliek getooid gebruiksgoed (zoals servieswerk) in relatie tot gelijksoortige profane insignes. Hierdoor konden de profane insignes duidelijker worden onderscheiden van de religieuze insignes. Omdat de veelvuldige sexuele symboliek met behulp van de christelijke iconografie nog steeds niet goed kan worden geduid, deed Malcolm Jones (Sheffield University) een poging om met materiaal uit de Romeinse en Angelsaksische cultuur parallellen te trekken. Een boeiend uitgangspunt, maar door verschillende aanwezigen ook te speculatief bevonden. Toch zal men voor betere verklaringen niet zonder comparatief onderzoek kunnen. Tevoren had Paul Wackers (KUN) nog over de verbeelding en uitwerking van Reinaard de Vos als pelgrim in de Middelnederlandse literatuur gesproken. Na Jones kwam Jan van Herwaarden (EUR) aan het woord. Hij gaf op de hem zo eigen, gedreven wijze, door middel van een *tour d'horizon* een duidelijk inzicht in de bedevaartcultuur van de late middeleeuwen in de Nederlanden. Hoewel gedurende de dag een deel van zijn tekst op miraculeuze wijze bleek te zijn verdwenen, was daar voor de toehoorder – even opmerkelijk – weinig van te merken. Zonder meer teleurstellend was de lezing van de Amsterdamse stadsarcheoloog Baart, die vrijwel zijn gehele tijd nodig had om het Amsterdamse sacramentsmirakel in negentiende-eeuwse frasen na te vertellen om tot slot de, op zich interessante, mededeling ten beste te geven dat een bepaald object dat voor een insigne werd gehouden, als een muntstuk moet worden beschouwd. Jos Koldewey gaf in zijn slotwoord niet alleen een synthese van de studiedag maar ook nog een aantal nieuwe interpretaties en indentificaties van

enkele insignes. Het ligt in de bedoeling de voordrachten in een bundel (uitgeverij Van Soeren & Co te Amsterdam) te publiceren. – Gerard Rooijackers en Peter Jan Margry.

Tweede lezing in de reeks 'European Ethnology Lectures', door Alexander Fenton, Amsterdam 27 april 1994

Nadat vorig jaar deze reeks – geïnitieerd door de afdeling Volkskunde van het P.J. Meertens-Instituut – geopend was met een lezing door de Engelse historicus Peter Burke, werd de tweede voordracht gehouden door de Schotse volkskundige Alexander Fenton. Het was een bijzondere gelegenheid. De rede werd uitgesproken bij het officiële afscheid van Paul Post als hoofd van de afdeling. Begin dit jaar werd hij benoemd tot hoogleraar liturgiewetenschap aan de Katholieke Universiteit Brabant. Vandaar dat Fenton ook een aantal persoonlijke noten in zijn lezing had verwerkt.

De voordracht vormde grotendeels een geschiedenis van de Schotse volkskunde na de tweede wereldoorlog, met af en toe een bescheiden vergelijking met de ontwikkelingen in Nederland. Tegelijk was het gebodene in hoge mate autobiografisch: vanaf de jaren vijftig heeft Fenton een wezenlijke rol vervuld in de uitbouw van de Schotse etnologie. Nadat hij in 1954 was begonnen als Senior Assisant Editor van de *Scottish National Dictionary*, werd hij in 1959 aangesteld in het *National Museum of Antiquities of Scotland*. Daar richtte hij zich op de materiële cultuur, waarbij hij zich liet inspireren, deels door wat er in de Scandinavische landen had plaats gevonden en deels door wat er tot stand was gebracht in een aantal Britse openluchtmusea. Uiteindelijk zouden de opgebouwde collecties van voorwerpen uitgroeien tot het *Scottish Agricultural Museum* en de opgebouwde archieven tot het *Scottish Ethnological Archive*. Maar tot een Schots openluchtmuseum is het nooit gekomen, iets wat de spreker achteraf toch niet echt kon betreuren. Het zou allemaal een te steriele indruk hebben gemaakt. Niet alleen de rommel en de stank van het boerenleven zouden ontbroken hebben. Ook zou de tijdsfactor op onnatuurlijke wijze gereduceerd zijn tot de zogeheten 'period rooms'.

Het laatste punt bracht Fenton tot een kleine lofzang op Friesland. Daar is immers, zoals Ad de Jong heeft laten zien, de eerste 'period room' in de geschiedenis ontstaan: de zogeheten 'Hindelopen kamer', die voor het eerst getoond werd op de *Historische Tentoonstelling van Friesland* in 1877 en zelfs terecht zou komen op de Wereldtentoonstelling in Parijs in het jaar daarna. Maar tegelijk constateerde Fenton dat een eeuw later dergelijke kamers niet meer als zinvol worden ervaren. Reden om nog eens goed te kijken naar de precieze betekenis van de stijlkamers, evenals van de volkskundige en openluchtmusea in hun geheel. Enerzijds zijn deze driedimensionele collecties vaak nog de enige restanten van een cultuur die nagenoeg verdwenen is, zoals zij ook een interessante sleutel vormen tot de gedachten- en belevingswereld van de mannen en vrouwen die de kamers gebruikten en de getoonde kleren gedragen hebben. Anderzijds kunnen we de stijlkamers onderzoeken als belangrijke elementen in de historiografie van het vak. Zij vertellen ons iets over het romantisch-nationalistische gedachtengoed aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw, ideeën die veelal een reactie vormden op processen van industrialisering en urbanisering. Ook zijn die ideeën in ieder land verschillend geweest: de stijlkamers en de musea vormen tevens getuigenissen van nationale identiteit.

Na nog een korte impressie van de Schotse bijdrage aan de 'Kulturraumforschung' trachtte Fenton, uitgaande van zijn eigen ervaringen, de Nederlandse volkskundigen enige welgemeende adviezen mee te geven. Daartoe behoorde een nauwere samenwerking met de volkskundige musea, het vervaardigen van een eigen handboek en de oprichting van een eigen leerstoel. Aan al die zaken wordt gewerkt. – H.W. Roodenburg

Congres 'Constructie van het eigene. Culturele vormen van regionale identiteit in Nederland', Nijmegen, 26 mei 1994

Het is een vaker gehoorde uitspraak. Met het vervagen van de grenzen tussen de lidstaten van de Europese Unie zou de belangstelling voor, het engagement met de eigen regio zijn toegenomen. Ook in de brochure bij dit congres, georganiseerd door de Stichting Annales Noviomagenses (in samenwerking met de Stichting Nederlands Centrum voor Volkscultuur), treffen wij een dergelijke zinsnede weer aan. Kennelijk lag hier een belangrijk motief voor het congres. Wat opviel tijdens de lezingen was dat geen van de sprekers dit cliché – en vooral het povere sociaal-psychologische model waarop het geënt is – nu eens expliciet aan de orde stelde. Wat de sprekers lieten liggen, werd echter wel duidelijk als de slotsom van het congres: uiteraard liggen de zaken heel wat ingewikkelder. Juist daar lag ook het belang van dit – grotendeels door studenten georganiseerde – congres. Er werd terecht aandacht gevraagd voor een verschijnsel als regionale identiteit. Tegelijk werden in de meeste lezingen instrumenten aangereikt voor een waardevolle en doordachte bestudering van het verschijnsel.

De dag werd geopend met een algemene inleiding door de in Tübingen werkzame volkskundige Konrad Köstlin. Hij wees met name op de rol die de volkskunde zelf heeft gespeeld en nog steeds speelt in de 'constructie van het eigene'. Vooral de laatste jaren zou de volkskunde zich meer en meer van de 'traditionele' volkscultuur hebben afgekeerd en een 'identiteitswetenschap' geworden zijn. Dat betekent echter gezinsd dat daarmee de gevaren van exotisering en homogenisering en als gevolg hiervan een bedenkelijke 'sociale blindheid' zijn afgenomen, aldus Köstlin. Joep Leerssen, hoogleraar imagologie aan de Universiteit van Amsterdam, trachtte in zijn referaat de complexe relaties te schetsen tussen wat hij omschreef als de 'metropolistische' nationale cultuur en de 'demotische' regionale cultuur. Ook wees hij op de paradoxale rol van regionale elites, die in hun construeren van een eigen regionale identiteit in feite 'exotiseren'. Helaas bracht de veelheid aan termen en karakteristieken die de spreker hanteerde niet zo heel veel helderheid. Het algemene gedeelte van het congres werd besloten met een korte lezing van Gerard Rooijackers (PJMI) over de ideologie van het heem. De lezing was tevens bedoeld als overgang tot de overige lezingen van de dag.

In de sessie 'Orale cultuur en eigenheid' werden twee voordrachten gehouden. Aardig was de lezing van Louis Grijp (PJMI), die enige voorbeelden gaf van de bloeiende regionale muziek van liedjeszangers en popgroepen. Als gebruikers van dialect staan zij in feite meer in de traditie van de regionaal-chauvinistische dichters dan de amateur-vertolkers van volksliedjes. Immers, anders dan vaak gedacht wordt zingen deze laatsten doorgaans in de standaardtaal. De dialectoloog Frans Hinskens, verbonden aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, had de weinig dankbare taak de vroegere medewerkster aan het PJMI, Jo Daan, te vervangen. Misschien dat daarom Hinskens' vraagstelling of de 'vervlakking van het Limburgse dialectlandschap' uiteindelijk tot een verlies van regionale identiteit heeft geleid niet echt uit de verf kwam. Het betoog bleef sterk taalkundig van aard.

In de sessie 'religieuze en seculiere genootschappen' werd een interessante voordracht gegeven door Peter Nissen, bijzonder hoogleraar Brabantse cultuur aan de Katholieke Universiteit Brabant. Door kerkelijke autoriteiten worden Brabant en Limburg tegenwoordig graag voorgesteld als provincies waar – anders dan elders in Nederland – geloofsafval nauwelijks voorkomt omdat het katholicisme deel zou uitmaken van de regionale 'volksaard'. Aan de hand van de veranderingen in houding van de kerk tegenover de religieuze volkscultuur, met name bedevaarten en broederschappen, liet Nissen zien dat dit beeld een bewuste constructie is uit de tweede helft van de negentiende eeuw. Anton van de Sande, historicus aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, richtte zich in zijn lezing op de rol die een aantal vrijmetselaarsloges in de meer perifere gebieden hebben gespeeld in de vorming van regionale identiteit.

De provinciaal historicus van Drenthe, Michiel Gerding, stelde in de sessie gewijd aan 'organisatie rond een regionaal verleden' dat iedereen recht op zijn eigen geschiedenis heeft,

mits die maar op verantwoorde wijze wordt geschreven. Dat dat mogelijk is illustreerde hij aan de hand van de herdenking van de slag van Ane. Anders ligt het echter bij de mythe van de zware Drentse veenarbeid, volgens de spreker een typisch voorbeeld van de constructie van regionale identiteit. Uiteindelijk zou de mythe haar ontstaan te danken hebben aan een publiciteitscampagne van de provinciale Drentse overheid in het tijdschrift *Het Leven*. Het blad *Brabantia Nostra* werd bezien in de tweede lezing in deze sessie, gehouden door de historicus Jan van Oudheusden. Zijn lezing had evengoed gekoppeld kunnen worden aan die van Nissen. Het blad en de beweging *Brabantia Nostra* ontwierpen in de jaren dertig en veertig, als tegenwicht tegen het dominerende Holland maar ook als reactie op socialisme en liberalisme, een geromantiseerd en vooral zeer katholiek beeld van het Brabantse verleden. Door de spreker werd echter benadrukt dat het blad op deze wijze toch ook een belangrijke rol heeft vervuld in het Brabantse emancipatieproces. De volkskundige Jurjen van der Kooi, tenslotte, schetste de grote betekenis die sinds het midden van de negentiende eeuw gehecht is aan de Friese taal als bestanddeel van de Friese identiteit. Nu het Fries echter geleidelijk terrein verliest, is het de vraag, aldus Van der Kooi, of de notie van een eigen Friese cultuur nog sterk genoeg zal zijn voor het in stand houden van een eigen identiteit.

Ook in de sessie 'Invention of tradition' werden drie lezingen gehouden, respectievelijk door Carla Wijers (PJMI), Paul Post (sinds kort hoogleraar liturgiewetenschap aan de Katholieke Universiteit Brabant) en de historicus Goffe Jensma. De eerste gaf aan hoe de naoorlogse carnavalsviering in Limburg meer en meer geafficheerd is als deel uit makend van een typisch Limburgse volkscultuur en van een eigen cultureel erfgoed. Toch passen er vraagtekens, zowel bij de veronderstelde continuïteit als bij de veronderstelde geografische eenheid van deze provincie. In een geslaagde theoretische bespiegeling verzette Post zich tegen het oppervlakkige hanteren van de term 'invention of tradition': vaak verschilt het gebruik aanzienlijk van de veel rijkere, genuanceerde betekenis die Eric Hobsbawm, de 'inventor' van de term, er zelf aan heeft gegeven. In zijn lezing over het befaamde Oera Linda Boek verwoordde ook Jensma enige skepsis rond de term. Het ging hem te ver om deze gefingeerde geschiedenis van de Friezen louter af te doen als een 'invention'. Naar zijn mening ging het vooral om een spelen met noties die rond het midden van de negentiende eeuw voor veel Friese intellectuelen een grote aantrekkingskracht bezaten. – A.J. Dekker, J. Helsloot en H.W. Roodenburg